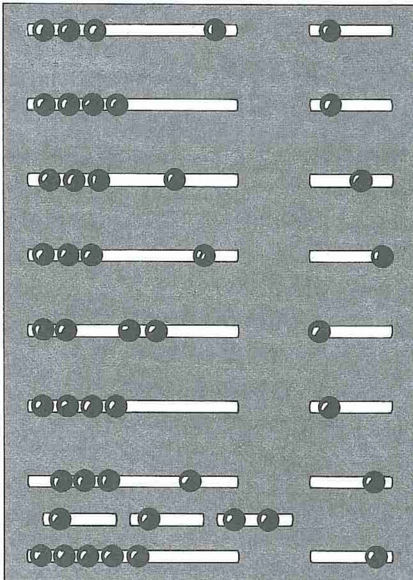
aletle dört işlemin dışında karekök hesaplarını dahi kolaylıkla yaptıkları bilinmektedir. Batı'da ise abakus, yine m.ö. I. binyıl ortalarında Mısırlılar ile Grekler ve daha sonra da Romalılar tarafından kullanılmıştır. Ancak, Doğu Akdeniz çevresinde gelişen ve Çin suan-panından biraz farklı olan bu aletin, ondan etkilenmeden Eski Yakındoğu'da icat edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Abakustan bahseden müracaat kitaplarında bu aletin Bâbilliler tarafından, üzeri tozla kaplı bir levha halinde icat edildiği ve adının da İbrânice **abak**tan (toz) Grekçe'ye **abakos/abax** ve ondan da Latince'ye **abacus** şeklinde geçmiş olduğu görüşüne yer verilmektedir. Grekçe uzmanları ise **abakos**un Sâmî dillerin birinden geldiği görüşünü doğru, fakat İbrânice **abak** ile birleştirilmesini semantik açıdan tutarsız kabul etmektedirler (bk. Frisk, I, 3; III, 15). Romalılar'ın **abacus** veya **calculus** (küçük çakıl taşı) dedikleri alet, üzerinde kanallar ve bu kanalların içinde itilince hareket eden küçük taş yuvarlaklar bulunan bir tunç levhadan ibarettir. Bu aletin suan-pandan ayrılan başlıca özelliği, deliksiz olan boncuklarının çubuk veya tel üzerinde kaydırılmayıp kanal içinde ileri geri sürülerek kullanılmasıdır. Abakusun bu özelliği göz önünde tutularak taşıdığı Sâmî kökenli **abak**(os), **abac**(us) adı, ana Sâmî dil olan Akkadca'daki "sürmek, itelemek, yürütmek" anlamını taşıyan **abaku**(m) kelimesi (bk. v. Soden, I, 2 vd.) ile karşılaştırılırsa, her ikisinin aslında aynı kelime olduğu ve bu alet adının "sürmek", "sürgü" veya "sürgülü" gibi bir anlam taşıdığı iddia edilebilir. Nitekim Türkçe dahil hemen her dilde kullanılan "sürgülü hesap cetveli" ve "sürgülü kompas" gibi isimler, abakusun gelişmiş şekillerinden başka bir şey olmayan hesap aletlerini ifade etmektedir.

Roma abakusu

Türk diliyle hazırlanmış olan ansiklopedilerle sözlüklerin hemen hepsinde yer alan **abakus** veya Fransızca telaffuzuyla **abaküs** (abacus) ve **abak** (abaque) kelimeleri, Anadolu Türkleri dahil, Türk kavimleri arasında hiçbir zaman kullanılmamıştır. Bu alete Türkler'in Moğollar gibi **kulba** dedikleri (Moğolca kolba "toplamak") bilinmektedir (bk. *EBr*, I, 6); Osmanlıca'da da kullanılan Arapça adı ise **mi'dâd** (sayıcı alet) veya **mihsâb**dır (hesaplayıcı alet). Bugün pek çok modern sözlük ve müracaat kitabının abakusa öz Türkçe karşılık olarak gösterdiği **çörkü** ismi ise tarihî kaynaklarda mevcut değildir. Bu durumda söz konusu kelimenin, Osmanlıca yazılışlarında yalnız bir nokta farkı bulunan **çözgü** (arış, dokumanın boyuna ipi) isminden bozularak yapılmış, "çözücü alet" anlamında yanlışlık mahsulü bir kelime olduğu düşünülebilir.

□ MİMARÎ. Sütun başlığının tepe tablası (bk. SÜTUN).

BİBLİYOGRAFYA :

F. Gaffiot, *Dictionnaire Illustre Latin Français*, Paris 1934, s. 3; W. v. Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden 1965, I, 2-3, 222, 223; M. Räsänan, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969, s. 278; H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1973, I, 3; III, 15; Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara 1982, s. 159-204; C. A. Ronan, *The Cambridge Illustrated History of the World's Science*, London 1984, s. 151; D. E. Smith, "Abacus", *EBr.*, I, 6-7; "Abacus", *EAm*, I, 5-6.

 SARGON ERDEM

ABANOZ

Kerestesi genellikle siyah, siyaha yakın yeşil ve koyu kahverengi olan, ağır ve sert bir ağaç türü.

Abanoz (Ar., Far. âbnûs, Yun. ebenos, Lat. ebenus), Ebenaceae familyasından Diospyros cinsi ağaçlara ve kerestelerine verilen ad olup aslı eski Mısırca **hbnydir** (İbr. hobnīm). Doğu ve Güneybatı Asya, Afrika ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaklaşık 240 çeşidi bulunan abanozun en makbul olanları Seylan, Hindistan ve Afrika'nın içlerinde, özellikle Nijerya'da yetişen siyah türleridir. Bunların çıplak gözle doku ve damarları farkedilemeyen kömür karası siyahlığındaki keresteleri, kolaylıkla yontulamayacak derecede sert ve suda batacak kadar ağırdır (öz. ağ. 1,18). Diğer türlerden koyu kahverengi "kırmızı abanoz" Madagaskar adasında, en ağır tür olan (öz. ağ. 1,21) koyu zeytunî "yeşil abanoz" da Tobago ve diğer Batı Hint adalarında (Karayip adaları) yetişmektedir. Akdeniz ülkelerinin bol yağmurlu kesimlerinde bulunan Trabzon hurması da (D. lotus) kerestesi gri renkli bir abanoz çeşididir. Ortalama yükseklikleri 10-15 m. olan ve 25-30 cm. eninde 4,5-5 m. boyunda kalas verebilen abanozların çok daha uzunları da bodurları da bulunmaktadır. Abanoz kerestesi, dokusunun sıkılığından dolayı ağaç kurtlarına, mantarlara, rutubete ve çeşitli dış tesirlere karşı dayanıklı olmakla beraber güneşe karşı hassastır ve çatlamaktadır. Bu sebeple abanoz ağacı bugün, çatlaksız kuruyabilmesi için kesilmeden önce halka şeklinde yaralanıp boğularak iki yıl bekletilmekte, kesildikten sonra ise altı ay kadar yerinde bırakılmaktadır. Abanoz tomrukları ancak bu şekilde açık havada kurutulduktan sonra kalas haline getirilerek parafinlenip depolanmaktadır.

Abanoz, dayanıklılığı, ağırlığı, koyu rengi ve taş gibi perdah kabul eden sertliğinden dolayı en eski medeniyetlerden beri doğramacılıkta ve küçük eşya yapımında kullanılmıştır. Milâttan önce III. binyılda Sumer kralları tarafından, Hindistan menşeli sert ağaçların o zamanın deniz ticaret merkezi olan Bahreyn adasından getirtilerek mâbed ve saray yapımında kullanıldığı, çivi yazılı tabletlerde kayıtlıdır. Mısır'da yapılan kazılarda ele geçen ahşap eşyanın çoğu Afrika abanozundandır. Avrupa'da abanoz, yüksek kalitesinden dolayı kasvetli rengine rağmen mobilya yapımında uzun süre kullanılmış, ancak maun ağacının tanınmasıyla XVIII. yüzyıldan itibaren yerini ona terketmiştir. Bugün yalnız Endonezya'nın Selebes (Sulawesi) adasında yetişen ve açık sütlü kahverengi zemin üzerine koyu kahverengi damarlı ahşabı olan Makassar abanozu mobilyacılıkta kullanılmaktadır.

Abanoz bordürlü kapı (I. Ahmed Türbesi-İstanbul)

Abanozun İslâm dünyasında sevilen bir ahşap türü olmasına rağmen yaygın şekilde kullanılması ancak XIII. yüzyıla rastlamaktadır. Daha önceleri adından, tozu göz iltihaplarına ve mide ağrılarına iyi gelen bir tıbbî bitki olarak bahsedildiği görülmektedir. Abanozun İslâm sanatlarında en çok kullanıldığı alan kakmacılıktır. Siyah renginin fildişiyle, sedefle ve sarı, kızıl-kahverengi, kırmızı renklerdeki ahşapla sağladığı uyum, bu tür malzemeyle birlikte çekmece, kutu ve tavla, dama-satranç tahtası gibi eşyanın yapım ve tezyininde tercih edilmesine sebep olmuştur. Türk ahşap sanatının en güzel örneklerini vermiş olan Anadolu Selçukluları, ceviz ağacının yanı sıra abanozu da kullanmışlar, fakat ondan tek parça ve oymacılık hünerinin gösterilebileceği rahle ve benzeri eşyadan çok, kündekârî teknikle çeşitli parçalardan meydana getirilen minber gibi büyük boy ahşap eserlerin yapımında faydalanmışlardır. Bunun sebebi, büyük abanoz parçalarının zamanla çatlaması ve aşırı sertliğinin de oymacılıkta ceviz ağacı kadar ustalık gösterilmesine meydan vermemesidir. Bu sebeplerle bazı eserlerde abanoz yerine, uzun süre pis su içinde bekletilerek veya gemilerin arkasına bağlanıp açık denizlerde dolaştırılarak rengi karartılmış (abanozlaşmış) başka sert ağaçların kullanıldığı görülmektedir. Abanozdan yapılan eşya arasında kutu, kalemdan, baston, kılıç kabzası, kaşık, tesbih, satranç ve dama taşları, tavla pulları sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1973, I, 435; Faik Yaltırık, *The Genus Diospyros Lotus in the Flora of Turkey* (VI), Edinburg 1978; "Abanoz", *TA*, I, 12; J. Hell, "Abanoz", *İA*, I, 4 vd.; R. Letouzey, "Ebénales", *EUn.*, V, 892-894.

 SARGON ERDEM

ABÂPÛŞ-İ VELÎ

(ö. 890/1485)

Mevlevî tarikatı şeyhlerinden.

Germiyan şehzadelerinden Hızır Paşa'nın oğludur. Balı Mehmed Çelebi ve Balı Sultan olarak da tanınır. Dedesi Süleyman Şah, Sultan Veled'in kızı Mutahhara Sultan'la evli olduğundan soyu Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye kadar ulaşır. Mevlevî dervişlerinden olan babası kendisine saltanat elbisesi yerine tarikat abâsı giydirdiği için "Abâpûş-i Velî" lakabıyla anıldı. Hayatının büyük bir kısmını Afyonkarahisar dağında yaptırdığı zâviyede geçirdi. Şehre çok az inen Balı Sultan, bu zâviyedeki sohbetleriyle dervişlerinin mânevî hayatına ışık tuttu.

Abâpûş-i Velî'nin Mevlevîlik tarihi açısından esas önemi, Dîvâne Mehmed Çelebi'nin babası olması ve oğlunu sağlığında postnişin tayin etmesidir. Böylece Afyonkarahisar dergâhı, Konya'dan sonra tarikatın ikinci önemli merkezi olmuştur. Dîvâne Mehmed Çelebi'ye "ikinci pîr", hatta Mevlânâ'nın yeniden zuhuru olarak bakılmıştır. Abâpûş-i Velî'nin kabri Afyonkarahisar Mevlevî Dergâhı'ndadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâkıb Dede, *Sefîne*, Kahire 1283, s. 335; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 102, 103, 122; Efdalüddin, "Abâpûş-ı Veli", *İTA*, II, 44-45.

 MUSTAFA KARA

ÂBÂR

(الآبار)

Arapça bi'r (kuyu) **kelimesinin çoğulu.**

Fıkıh kitaplarının temizlikten bahseden bölümünde (Kitâbü't-tahâre), herhangi bir şekilde kirlenen kuyunun nasıl temizleneceği bir alt bölüm halinde ele alınmış ve işlenmiştir. Kelime daha çok bu bölümde kullanılmaktadır (**bk. KUYULAR**).

ABAZA HASAN

(ö. 1069/1659)

Osmanlı Devleti tarihinde en büyük Celâlî isyanını çıkaran âsi reisi.

Silâhtar Bölüğü'ne mensup kapıkulu süvarilerindendir. Kara Haydaroğlu İsyanı'nın bastırılmasındaki hizmetlerinden dolayı dikkati çekerek 1648'de Ye-